

5. Гатцук А. Ошгт Южнорусского словаря К. Шейковского (рец.) // Основа, 1962.
6. Грінченко Б. Огляд української лексикографії // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. — 1905. — Т. 66. — Кн. II.
7. Желехівський С. Малоруско-німецький словар. — Львів, 1985.
8. Левченко М. Заметки о малорусинской терминологии // Основа. — 1961. — Кн. VII.
9. Магура Й. Сборничок слов й виражений чисто народньк [[Галичанин. -1963.
10. Москаленко А. Нарис історії української лексикографії. — К., 1961.
11. Никитин Н. О русской анатомической терминологии // Московские Университетские Известия. — 1967. — № 6.
12. Обяснения неудобопонятньк южнорусских слов // Основа. — 1961. — Кн. VІn.
13. Партицкий О. Словарь німецько-русский. Том 1. — Львів, 1966.
14. Піскунов Ф. Словниця української / або Югово-Руської/ мови. — Одеса, 1973.
15. Словарь української мови... / Упорядкував Б.Грінченко. — Львів. 1907. — ТІ.
16. Срезневский Й. Мысли об истории русского языка. — СПб., 1949.
17. Толковий словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М., 1958. — ТІ.
18. Уманець М. Співка. Словарь російсько-український. Том перший. А—К. — Львів, 1893.
19. Шейковский К. Знадоби до словаря южнорусского. Написав Іван Верхратський (рец.) // Русский филологический вестник. — 1880. — Т. III.
20. Шейковский К. Малоруско-німецький словар (рец.). — Краків, 1885.

Олена Гузар

СПРОБИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ЛАТИНСЬКОЇ АБЕТКИ

Розглядаючи історію становлення українського правопису на західноукраїнських землях, необхідно згадати й про спроби впровадження до орфографічної системи Наддністрянщини латинської абетки. І хоча "правопис у всіх народів річ практична, річ звички, і зміна його не повинна б викликувати ніяких трагедій, ніяких заверюх" [1], питання це неодноразово набирало особливої гостроти у галицькому суспільстві.

30-ті рр. XIX ст. відзначились боротьбою за утвердження української мови серед інших слов'янських мов, розгорнулася так звана "азбучна війна". Відродження української національної культури, виступи проти церковнослов'янізмів у літературній мові, відстоювання її народної основи особливо загострили питання про реформу алфавіту. Одна частина освіченої громадськості вважала, що найкраще розв'язати азбучну проблему шляхом збереження традиційності у написанні, інша була схильна до застосування латинської азбуки. За таких умов у 1834 р. з'явилася стаття Й.Лозинського "Про впровадження польського алфавіту в руське писемництво" [2].

У ній автор теоретично обґрунтував питання впровадження "латинки" й польського правопису до української мови, аргументуючи свою позицію тим, що:

— вживана в українській мові Галичини кирилиця має багато зайвих літер (однакові звуки позначаються двома літерами, наприклад, "s" і "z", "o" і "w" та інші);

— прийняття "польського абецадла" сприятиме поширенню української мови серед інших слов'янських націй, зробить її доступнішою для оволодіння;

— латинськими літерами швидше й легше вчити дітей читати, ніж кириличними;

— використання латинської азбуки в українській мові полегшило б галичанам вивчення так необхідної для них польської мови.

Й.Лозинський як прихильник народної мови й літератури був переконаний, що реформа письма - покладе край поверненню до старих літературних тенденцій, "зв'яже" літературу з народною

19

традицією. Дійсно, українська мова не вкладалася у старий церковний правопис, однак пропозиції Й.Лозинського про затвердження латинського алфавіту не розв'язувала проблему нового українського письменства. Вживання латинської азбуки віддалило б галицьких русинів від решта українців, які й так були розмежовані політичними кордонами. Тому виступ Й.Лозинського викликав полеміку, яка сприяла поживленню культурно-національного руху серед галицьких українців, і тому ж таки 1834 р. Й.Левицький виступив проти впровадження "польського абецадла" до української мови статтею "Odpowiedz па zdanie o zaprowadzeniu abecadia polskiego do pis'miennictwa ruskiego", яка була надрукована в додатку до річника "Rozmaitosci". Захищаючи кирилицю і вважаючи порівняння її з латинкою надто упередженим, автор висловлював думку, що русини "повинні й далі писати так, як писали наші прадіди".

Згодом з'явилась друком брошура М-Шашкевича "Азбука і abecadio" накладом три тисячі

примірників, у якій автор висвітлює позицію "руської трійці" в питаннях українського алфавіту І.Лозинський, на думку М.Пашкевича, глибоко помилявся у своїх твердженнях, бо не врахував основного:

— кирилиця простіша і краща для вжитку, має більше знаків для передачі різноманітних звукових явищ, ніж польське "абецадло";

— запровадження до української літератури чужого способу письма, що не відповідає особливостям її мови, означатиме, "в одушевлене тіло впахати іншу, чужу душу, яка не прийметься до народу";

— прийняття польського "абецадла" приведе українську літературу до зближення з польською, але не зробить її доступнішою для інших європейських народів, у тому числі слов'янських. Тоді, писав М.Пашкевич, "станемо не зрозумілими та чужими собі самим і слов'янам узагалі".

Брошура М.Пашкевича засвідчила, що її автор був у курсі всіх питань тодішньої славістики, і його з'ясування цієї проблеми досить переконливе. Він покликався на думки таких авторитетних славістів, як Копітар, Шафарик, які вважали, що кирилиця більше надавалась для слов'янських мов, аніж латиниця. Тому в одній із своїх рецензій М.Пашкевич запитує: "Чи годиться безчестити святиню? Чи годиться потручати ногою старенького старця, що ся нами від молодості нашої, опікував, заступав від бурі, хоронив перед жагучим огнем, придержував душу в тліннім тілі?" [3].

Однак І.Лозинський не зрікався своїх думок про впровадження польського алфавіту в українську мову. Він і далі продовжував наполягати на своїх аргументах, доводячи їх слушність опонентам. Одним із головних аргументів, які він висунув на захист свого проекту, було бажання через алфавіт наблизити українську літературу до літератур європейських. На його думку, зміну алфавіту легко здійснити, оскільки українська мова ще не стала літературною: не узагальнені її закономірності, не вироблений правопис, немає справжньої літератури цією мовою, бо "один або два такі твори ще не становлять літератури" [4]. І.Лозинський доводив, що кирилиця не може задовольнити потреб живої мови, передати її багатство до найтонших відтінків. Цю роль може виконати лише латинсько-польський алфавіт або "гражданка", "бо се письмо поправніше і живе", Котра з цих азбук перемаже, покаже майбутнє, а тим часом "можна обидві вживати з більшою користю для мови, ніж кирилицю".

У 1876 р., уже на схилі літ, згадуючи "азбучну війну", І.Лозинський відзначав, що його стаття " в найлучшом наморенні написана", що вона, крім болісних, викликала і добрі наслідки, зазначаючи, "что по той статье русини як би із сна обудилися і до своего самосознанія приходиши" [5].

У другій половині 50-х рр. ХК ст. серед галицько-руської інтелігенції йшли суперечки щодо мови та правопису, котрі стосувалися з'ясування двох питань: кирилиця чи гражданка, галицько-руська мова чи "російський язык"? Про латинку серйозних виступів серед русинів не було.

З новою силою боротьба за введення латиниці до української мови розгорнулася у 1859р. Приводом до цього послужила поява у Відні на початку травня 1859 р. брошури "Ueber den Vordibag das Ruthenische mit lateinische Schriftzeichen zu schreiben", автором якої був Й.Іречек. Допис носив урядовий характер, оскільки тодішній губернатор Галичини намісник граф А.Голуховський був особисто зацікавлений у впровадженні латиниці. Зміст брошури намагався дати відповідь на два питання: 1) чому треба ввести латиницю; 2) чи були вже спроби її впровадження.

Передувала цьому поява збірок віршів поляка Л.Венгліньського у 1858 р. У передмові до однієї зі збірок автор доводить необхідність вживання латинських букв у "руському письмі". Поезії Л.Венгліньського, видрукувані латинкою 1858 р., не пройшли безслідно у тодішній літературі. На них звернув увагу Б.Дідицький, присвятивши їм досить простору критичну розвідку під заголовком "Новіє поэзии малорусские в чистом языке червоно-русинов" [6]. Аналізуючи ці поезії, Б.Дідицький зазначав: "Взагалі з цілого складу правопису д.Венгліньського видно, що він сяк так захоче польський правопис, але зі словами, що звучать значно відмінно від польського, він мав немалу біду". І далі: "... д.Венгліньський не має ясного поняття про правопис, що його самовільний спосіб писання не відповідає вимогам і природі нашого языка".

Рецензією на поезії Л.Венгліньського, надрукованою на початку 1859 р., Б.Дідицький розпочав свою розвідку про непридатність латинської азбуки для руського письменства [7].

Ця розвідка складається з короткої передмови та трьох частин, з яких перша доводить "преимущества кирилицы", друга — "неудобность азбуки латинской", а третя — "голосі противніє кирилице". У передмові автор коротко розповідає про спробу "деяких із наших братів перед 1848р. писати руське слово латинськими буквами", додаючи, що вони від того року повернулися до слов'янської азбуки. У появі "руської" книжки, друкованої латинськими буквами, він бачить непризнання або заперечення того, що прийнято та узаконено всесторонньо і всенародне, що від давніших часів творить літературне та громадське життя.

Аналізуючи ряд правописів Європи, які мають латинську графіку, Б.Дідицький доводив нездатність латинської азбуки передавати букви "й", "ы" та ін., зауважуючи, що "латинська азбука приложена до руського письменства в яким-будь західноєвропейським правописі, доведе не тільки до великого замішання, але також до незгоди та роздвоєння одноплемених братів".

Підсумовуючи, автор зазначав, що намагання завести, замість "слов'яно-руської", латинську азбуку протинародне, бо розриває життя народу з минулим, майже 1000-літнім, викликає неминуче роздвоєння та занедбання давнього письменства, яке лише на підставі руської азбуки є спільним та однотайним для усіх русинів.

Б.Дідицький наголошував, що якби русини покинули свою абетку і прийняли латинку, то це неминуче призвело б до "загального заколоту і безконечної сварки за азбуку". Як наслідок у кордонах самої лише Австро-Угорщини письменство розпалося би на дві половини: русько-галицьке з польським правописом і русько-угорське з мадярським. Окрім того, зауважував автор, введення латинської азбуки могло б спричинити глибокий розрив між теперішнім письменством і письменством минулого, що нараховує більше як дев'ять століть, а "розрив духового життя цілого народу - се найтяжче горе, яке було коли на світі".

Б.Дідицький довів, що латинка на українському ґрунті неспроможна відповідати основному правилу доброго правопису — відображати звуки та їхнє походження.

Аналізуючи тогочасне листування Б.Дідицького, Я.Головацького, І.Головацького та інших, з'ясуємо, що віденські русини навіть і не підозрювали про зміни у руському письмі, які готував уряд. Цікаво, що Б.Дідицький познайомився і навіть заприятелював із І.Іречком, давав йому усні відомості про руську мову та літературу. Усе з'ясувалося лише в перших днях травня 1859 р. з появою підписаної Й.Іречком брошури про реформи руського правопису.

У травні І.Головацький писав до свого брата Якова: "На наш народ приготовлено важкий удар. У міністерстві просвіти се діло, здається, вже порішено... Чехи відбирають у нас кирилицю, а накидають нам свій правопис. Винен у сьому секретар Іречек..., з кінцем сього, або в початку будучого місяця Іречек іде до Львова, де під його проводом збереться комісія для сього питання і діло скінчиться тим, що в жовтні наші руські діти почнуть учитися вже з чеських букварів..." [8].

До складу комісії з питань правопису входили С.Литвинович, М.Куземський, М.Малиновський, Г.Шашкевич, Т.Полянський, Карло Мош, Е.Зеліх. Вів наради намісник Галичини А.Голуховський. На першому засіданні І.Іречек заявив, що його наміри сприятимуть поборюванню впливів на українську мову. Всі українські члени комісії заперечували проти підозр та висловили бажання залишити у користуванні кирилицю і правопис, ухвалений Собором руських учених. Унаслідок дискусій було прийнято проект правопису, в основу якого покладено кирилицю, хоча поряд з цим було внесено зміни;

- заведено букву "г";
- вживано "в" після голосного (вовк, писав);
- для йотації та палаталізації використовувано "ь";
- вживано "о", "а" після "ч", "ж", "ш", "ід" (шовк, час);
- залишено "о" на позначення "і", "ь" рівне з "е";
- усунено букви "ї", "дж", "е";
- ліквідовано "ѣ" у кінці слів, але залишено перед йотованими.

Цей правопис було затверджено постановою Міністерства віроісповідань та освіти від 25 липня 1859 р. Однак її не було повсюдно прийнято до дії, проти неї виступив і тодішній митрополит Гр.Яхимович. 23 вересня 1860 р. він подав прохання до цісаря, висловлюючи такі бажання русинів:

- усунути накинутий правопис;
- завести в Галичині руську мову викладання у міських головних школах, коли руських учнів більшість, а не тоді, коли їх 2/3;
- щоб у гімназіях Галичини руська мова була відповідним предметом науки, як це було раніше;
- щоб русини могли вільно писати по-руськи свої подання до уряду та суду;
- щоб при проведенні конкурсів на посади урядників у Галичині вимагати від кандидатів знання руської мови і письма.

У березні 1861 р. державний міністр відповів митрополитові, що в справі руського правопису ліквідується розпорядження Міністерства освіти від 25 липня 1859р. і що тепер руському народові дозволено буде самостійно дбати про розвиток своєї мови.

Так скінчилась друга спроба латинізувати правопис, спрямована на усунення традиційного кириличного, до якого громадянство було прив'язане, як до святощів тисячолітньої культури.

Через 12 років після "абеткової війни" з подібним проектом виступив СІПехович, який, відстоюючи латинку, подав у травні 1871 р. до Шкільної ради меморіал з проектом зміни абетки слов'яно-руської на алфавет латинський, обіцяючи видавати часопис "Господар" цим правописом (такі спроби він уже робив у 1853 р. та 1859р.—ОГ.).

Згодом до питання заведення латиниці повернувся у своїх працях М.Драгоманов. Учений відстоював латинський правопис із теоретичних міркувань і вживав у деяких своїх виданнях із практичною метою. На думку М.Драгоманова, за введення латинської азбуки промовляють досить вагомими аргументи: "цими літерами... пишуть найсвітліші народи: італійці, французи, англіки, німці й інші;

між стіав'янськими людьми... латинськими літерами пишуть не самі поляки, а й чехи, словаки, хорвати й інші..., латинська азбука зблизила би нас з більше цивілізованим світом" [9].

М.Драгоманов зазначав, що "переміщення азбуки — справа нелегка", знав, що "найбільше про це піклуються ті з поляків, котрі хочуть затерти руський народ або привернути його під панування польських ксьондзів". Учений розумів, чому "наші народовці всіх сортів ворогують з латинською азбукою, називаючи її "польським абецадлом"". Тому стверджував, що з орфографії не можна "робити святощів, як це роблять українці з т. зв. кириловською азбукою, з неї не можна робити фетиша й переносити того фетішизму і в народ" [9]. Загалом, він допускав, що було б краще, якби у людей вживали однакових літер, як однакових одиниць міри, ваги, грошей.

Подаючи теоретично свій голос за латинську азбуку, М.Драгоманов вважав, що вона повинна би бути "общеевропейська, тільки ж зреформована". Учений вказував, що польські подвійні знаки "ch", "sz", "zz", "cz" не слід вживати на письмі, тут краще користуватись кирилицею, натомість пропонував до латинських літер додати букви "ж", "х", "ч", "ш" та скрізь ставити однаково над літерою значок, що позначав би її м'якість (наприклад, пeп'а, п'ап'ка). Таке письмо, на думку М.Драгоманова, підходило б як для русинів, так і для поляків. Але наголошуємо, що ці пропозиції носили суто теоретичний характер. Якщо й видав учений деякі свої праці латиницею, то вона не була постійно однаковою: раз — польська, іншим разом — на чеській основі з домішкою елементів польської. Характерно, що М.Драгоманов вживав латинські літери лише з певною метою, зокрема тоді, коли, на його думку, вимагали того обставини (наприклад, поширення певних політичних поглядів українською мовою у польській пресі поміж робітництвом, котре не знало кирилиці).

О.Огоновський, аналізуючи причини неодноразових "абеткових заверюх", зазначав, що "негде 'правдї дєти, ти заверюхи азбучни та переменьї правописни зїявились имено из-ь-за того, що Русь-Україна, втративши самостойность политичну, не могла сама решати про свою долю..." [10].

Закономірно, що ці неодноразові намагання запровадити латинську абетку до української графіки були приречені на поразку, адже природно ця система не могла відобразити всіх особливостей та специфіки української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімович В. Літери і політика // Наші дні. — 1943. — 4.9. — С.5.
2. Лозинський Й. Про впровадження польського алфавіту в руське писемництво // Rozmaitosci. — 1834. — №29.
3. Русалка Дністровая. — У Будимі, 1837. — С. 132.
4. Маковой І). Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський). — Львів, 1903. — С.83.
5. Літературный сборник, издаваемый галицко-рускою Матицею. — Львов, 1885. — С.1 17.
6. Додаток до "Вестника". — Вєдєнь, 1895. — Ч. 3 — 8.
7. Дідицький Б. О неудобности латинской азбуки в письменности русской. — Відєнь, 1859.
8. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — К., 1982. — Т.47. — С. 45.
9. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. — К., 1913, — С.280.
10. Огоновський О. История литературы рускои. Львовь, 1889. — Ч.П. — С.140.

Лілія Лушпинська

ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ ХІХ - ХХ ст.

Становлення нової української літературної мови здійснювалося в таких суспільно-політичних умовах, які вимагали постійного і послідовного утвердження національної самобутності етнічної мови українців, що закономірно привертало увагу до проблеми її походження, стосунків з іншими близькоспорідненими мовами, зокрема російською та польською. Ці питання впродовж тривалого часу були предметом зацікавленого обговорення, наслідки якого викладались у спеціальних публікаціях, подекуди дискусійного, полемічного характеру.

Розв'язання окресленої проблематики спиралося на тогочасний рівень мовознавчої науки, ті лінгвістичні ідеї, які були поширеними в Україні та поза її межами. Йдеться насамперед про загальнотеоретичні положення, а також погляди (інколи хибні й неточні) на генезу східнослов'янських мов.

Як відомо, панівною тривалий час була родовідна теорія постання всіх мов АЛПляхера, яка передбачала генеалогічне виведення однієї мови з іншої, існування спільних мов-основ, тобто прамов. Для усіх слов'янських мов такою мовою визнавалася праслов'янська, а для української, російської, білоруської встановлювався ще один проміжний етап — так званий "спільноруський", чи давньоруський, який прихильники цієї точки зору датували по-різному. О.Тараненко у статті "Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем" з цього приводу зауважував: "У наукових дискусіях навколо питання про походження сучасних східнослов'янських мов основна контроверза, що розводить дослідників по різні боки барикади (якщо не брати до уваги тих концепцій, що на даний момент сприймаються серйозними вченими як явно застарілі або цілком дилетантські), — це обстоювання, з одного боку, існування проміжної мовної ланки між праслов'янською і окремими східнослов'янськими мовами у вигляді спільної для них мови-основи — "спільнослов'янської" ("спільноруської") і "давньоруської" мов (одні дослідники розуміють під цими двома поняттями відношення хронологічно ранішого і пізнішого етапів розвитку однієї мови, інші їх ототожнюють), а з другого боку, — безпосереднього їх розвитку з відповідних діалектів праслов'янської мови" [7, 35]. Прихильників цих платформ можуть розділяти не тільки суто наукові, ; а політико-ідеологічні позиції. Автор згаданої статті зауважує, що перший із цих поглядів має значно "більше прихильників, ніж другий [7, 35].